

Ks. prof. dr hab. Tadeusz Kałużny SCJ
Wydział Teologiczny
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie

Kraków, 02.06.2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

ks. mgra lic. Vitalija Burko pt. *Ekumenizm w Białorusi po Soborze Watykańskim II*, przygotowanej w Katedrze Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Ekumenizmu pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Zygryda Glaesera, Opole 2023, stron 242.

Niniejsza recenzja została sporządzona w odpowiedzi na pismo Przewodniczącego Rady Naukowej Uniwersytetu Opolskiego, ks. dr. hab. Dariusza Walencika, prof. UO z dnia 20 kwietnia 2023 r., wskazującego stosowną uchwałę wyżej wspomnianej Rady o powierzeniu mi funkcji recenzenta.

1. Temat, problem i cel rozprawy

Białoruś stanowi interesujące pole badań naukowych, których owocem jest znacząca liczba publikacji poświęconych zagadnieniom historycznym, społeczno-politycznym i kulturowym. W literaturze przedmiotu, w szczególności polskiej, spotkać można tylko nieliczne opracowania odnoszące się do problematyki ekumenizmu w Białorusi. Wynika stąd, że pomimo swojej doniosłości, problematyka ta nie została dostatecznie zbadana i opisana. Naprzeciw temu zapotrzebowaniu wychodzi rozprawa doktorska ks. Vitalija Burko, zatytułowana *Ekumenizm w Białorusi po Soborze Watykańskim II*. Wobec powyższego, wybór problematyki recenzowanej rozprawy należy uznać ze wszech miar trafny i wysoce uzasadniony. Tytuł rozprawy został sformułowany poprawnie.

Z tematem recenzowanej pracy ściśle wiąże się jej cel. Głównym celem rozprawy – czytamy we Wstępie – jest identyfikacja i całościowa prezentacja istotnych aspektów ruchu ekumenicznego w Białorusi po Soborze Watykańskim II oraz ich wpływu na świadomość religijną i narodową białoruskiego społeczeństwa (s. 36). Podjęte badania

dotyczą trzech głównych wyznań: katolicyzmu, prawosławia i protestantyzmu (s. 37), a także – jak precyzuje Autor – „tradycyjnych religii” w Białorusi (s. 36). Wynika stąd, że Autor przyjmuje szerokie rozumienie zawartego w tytule rozprawy terminu „ekumenizm”, które spotykamy w kręgach Światowej Rady Kościołów. W takim ujęciu termin „ekumenizm” bądź „ruch ekumeniczny” oznacza nie tylko specyficzne wysiłki Kościołów i Wspólnot zmierzające do pełnej jedności chrześcijan, ale w swej treści obejmuje także relacje międzyreligijne i społeczno-polityczne. Z perspektywy katolickiej takie rozumienie ekumenizmu może budzić zastrzeżenia. W Kościele katolickim bowiem – zgodnie z Dekretem o ekumenizmie – przyjmuje się zasadniczo wąskie rozumienie ekumenizmu jako dążenia do pełnej jedności między chrześcijanami różnych wyznań. Pomimo powyższego zastrzeżenia, przyjęte w pracy szersze rozumienie pojęcia „ekumenizm” – z racji na jego obecność w ruchu ekumenicznym – należy uznać za uzasadnione. Biorąc jednak pod uwagę istniejące wśród chrześcijan różnice w pojmowaniu dążenia do jedności byłoby dobrze we Wstępie nieco lepiej wyjaśnić i uzasadnić dokonany przez Autora wybór.

2. Źródła i metoda pracy

Materiał źródłowy dla tak zaplanowanych badań stanowią przede wszystkim dokumenty Kościoła rzymskokatolickiego, w tym Soboru Watykańskiego II, ostatnich papieży i Konferencji Episkopatu Kościoła rzymskokatolickiego w Białorusi oraz teksty Patriarchatu Moskiewskiego, w tym Egzarchatu Białoruskiego tegoż Patriarchatu. Doktorant odwołuje się również do dokumentów Republiki Białoruś. Poza tym wartość źródłową mają materiały pozyskane z archiwów kościelnych i państwowych w Białorusi. Materiał badawczy obejmuje teksty w języku polskim, białoruskim, rosyjskim i niemieckim. Zakres wykorzystanych w pracy źródeł i literatury przedmiotu jest bogaty (22 strony), co świadczy o szczegółowej i solidnej kwerendzie. Wątpliwości może rodzić jedynie zamieszczenie niektórych dokumentów, w tym tekstów archiwalnych, w grupie „opracowania”.

Zastosowane w recenzowanej pracy metody badawcze nie budzą istotnych zastrzeżeń. Różnorodność metod uzasadnia interdyscyplinarność badań i potrzeba wieloaspektowego ujęcia tematu. Szkoda tylko, że we wstępie Autor nie wyjaśnił szerzej ich znaczenia i potrzeby. Oprócz tego w rozprawie zauważa się również elementy metody historycznej, o której Autor nie wspomina.

3. Struktura i treść pracy

Recenzowana praca liczy 242 strony, z czego 210 stron stanowi tekst zasadniczy. Struktura rozprawy obejmuje pięć rozdziałów, stanowiących rozwinięcie właściwego tematu, które zostały poprzedzone spisem treści, wykazem skrótów, bibliografią oraz wstępem. Całość rozprawy wieńczy zakończenie. Rozdziały zostały oznaczone cyframi rzymskimi i podzielone na podrozdziały oznaczone cyframi arabskimi oraz na jeszcze mniejsze jednostki.

Rozprawę otwiera wstęp (33-39), który zawiera wprowadzenie w problematykę, określenie przedmiotu i celu badań, charakterystykę źródeł i metody badań oraz przedstawienie struktury pracy.

Rozdział pierwszy (s. 40-106) ma charakter obszernego wstępu do materii określonej tytułem rozprawy. Przedstawiono w nim *Początki i rozwój ruchu ekumenicznego na Białorusi*. Dokonano tego w trzech etapach. Najpierw wskazano na historyczno-społeczne uwarunkowania białoruskiej ekumenii. Następnie przybliżono pozakatolickie inicjatywy międzywyznaniowe i międzyreligijne w Białorusi. W trzecim paragrafie omówiono rzymskokatolickie inicjatywy ekumeniczne w tym kraju. Przeprowadzoną w rozdziale pierwszym prezentację rozwoju ruchu ekumenicznego w Białorusi należy uznać za bardzo cenną dla refleksji podjętej w kolejnych rozdziałach rozprawy.

W rozdziale drugim (s. 107-137) omówiono *Aktualne struktury ekumeniczne w Białorusi*. Refleksja na ten temat – analogicznie do poprzedniego rozdziału – zostaje rozwinięta w trzech etapach. Na początku zwrócono uwagę na prawno-społeczne uwarunkowania struktur ekumenicznych. W dalszej części rozdziału ukazano struktury Konferencji Episkopatu Kościoła rzymskokatolickiego w Białorusi. W końcowym paragrafie zostały przedstawione w sposób rzetelny i wnikliwy instytuty, katedry i centra ekumeniczne w Białorusi.

Rozdział trzeci (s. 138-165) poświęcony został refleksji na temat *Duchowych aspektów białoruskiej ekumenii*. Zostały tu omówione następujące inicjatywy ekumeniczne: Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan, Światowy Dzień Modlitwy Kobiet, Ekumeniczne Dzieło Biblijne, spotkania i pielgrzymki ekumeniczne oraz wspólne użytkowanie miejsc kultu w Białorusi.

W rozdziale czwartym (s. 166-216) ukazano *Istotne obszary ekumenicznego zaangażowania Kościołów w Białorusi*. W ramach tej refleksji odniesiono się do następujących kwestii: chrztu jako fundamentu ekumenizmu, problemu małżeństw mieszanych, wspólnej troski chrześcijan o zachowanie dzieła stworzenia i świętowanie Dnia Pańskiego, budowania pokoju, relacji między Kościołem rzymskokatolickim i

Kościółem prawosławnym w Białorusi oraz wspierania innych inicjatyw o charakterze społecznym i ekumenicznym w tym kraju.

Rozdział piąty (s. 217-237) zawiera prezentację *Ekumenizmu praktycznego w Białorusi*. Na początku przedstawiono ekumenizm w duszpasterstwie parafialnym. Następnie skupiono się na ekumenicznych inicjatywach realizowanych w Białorusi przez instytucje krajowe i międzynarodowe. W tym kontekście zwrócono między innymi uwagę na trudną kwestię pracy duszpasterskiej duchownych rzymskokatolickich, którzy nie mają białoruskiego obywatelstwa. W dalszej części przybliżono ważniejsze formy aktywności społeczno-charytatywnej chrześcijan w Białorusi. W końcu zwrócono uwagę na współpracę ekumeniczną w życiu społecznym i kulturalnym.

W zakończeniu (238-242) Autor zestawił podstawowe wyniki badań i dokonał ich podsumowania.

4. Ocena formalna rozprawy

Od strony formalnej praca została przygotowana na dobrym poziomie metodologicznym. Podjęty problem badawczy został właściwie sformułowany. Rozwinięcie problemu jest poprawne. Praca posiada przemyślaną strukturę odzwierciedlającą postępowanie badawcze. Można jedynie odnotować pewne różnice objętościowe zasadniczych części pracy. Odczucie niedosytu budzą też dość skromne podsumowania na końcu poszczególnych rozdziałów, a w przypadku rozdziału pierwszego i drugiego w ogóle brak takich podsumowań. Wstęp zawiera wszystkie istotne elementy formalne pracy naukowej. W zakończeniu rozprawy sformułowano wnioski, zabrakło jednak wskazania na nowe obszary badań związanych z omawianą problematyką. Stosowane w pracy przypisy zostały sporządzone zasadniczo w sposób prawidłowy, co świadczy o dobrym opanowaniu techniki pisania pracy naukowej. Zdarza się jednak, że Autor nie podaje w przypisie informacji bibliograficznej na temat niektórych dokumentów kościelnych i ekumenicznych, analizowanych w części zasadniczej pracy (np. s. 142, 191-192, 197). Poza tym Doktorant w nielicznych przypadkach dokonuje wtórnego cytowania (dokumentowania) przedstawionych w pracy treści, nie podając w przypisie informacji na temat pierwszego źródła (np. przypisy 11, 113, 116, 405, 453).

Autor prezentuje dobrą umiejętność analizy źródeł i opracowań. Rozprawa zyskałaby jednak na wartości, gdyby Doktorant podjął w sposób bardziej zdecydowany dyskusję z autorami referowanych poglądów. Takie krytyczne odniesienie wydaje się niezbędne zwłaszcza wtedy, gdy Doktorant przywołuje kontrowersyjne poglądy w zakresie omawianej problematyki (np. s. 102 – ostatni akapit). Język rozprawy jest w

zasadzie poprawny, choć zdarzają się nie do końca jasne sformułowania, które mogą utrudniać właściwe zrozumienie prezentowanych treści. Dlatego w perspektywie publikacji należy dopracować rozprawę w warstwie językowej.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że odnotowane uchybienia i niedociągnięcia nie umniejszają istotnie wartości naukowej rozprawy. Recenzowaną pracę pod względem formalnym oceniam pozytywnie.

5. Ocena merytoryczna rozprawy

Pod względem merytorycznym przedłożoną do recenzji rozprawę uznać należy za pracę bardzo wartościową z kilku względów.

Zaletą recenzowanej pracy jest niewątpliwie fakt podjęcia i przybliżenia czytelnikowi tak ważnego i aktualnego tematu, jakim jest zagadnienie ekumenizmu w Białorusi po Soborze Watykańskim II. Temat ten nie jest wprawdzie całkowicie obcy badaczom problemu, ale nie został dotąd dostatecznie opracowany.

Wartość rozprawy polega również na tym, że nie ogranicza się ona do wąskiego aspektu interesującej nas problematyki, ale stanowi całościowe, systematyczne i gruntowne opracowanie badanego tematu. Prezentowany temat został przy tym osadzony w szerszym kontekście historycznym, religijnym i społeczno-politycznym Białorusi, co pomaga w ocenie omawianych poglądów i inicjatyw ekumenicznych.

Kolejną zaletą pracy jest zgromadzenie i wykorzystanie w pracy bogatego materiału badawczego, który obejmuje źródła i dostępną literaturę przedmiotu, powstałą zarówno w środowisku badaczy polskich, jak również białoruskich i rosyjskich. Doktorant wykazał dobrą orientację w zakresie badanej problematyki.

W końcu, recenzowana rozprawa posiada również określoną wartość praktyczną. Wyniki badań mogą być źródłem informacji i stanowić pomoc dla osób podejmujących działalność pastoralną i ekumeniczną w Białorusi.

Spośród wielu poruszonych w rozprawie szczegółowych wątków na szczególną uwagę zasługują ustalenia Autora, wskazujące na istniejącą w Białorusi rozbieżność między deklarowanym prawem do wolności sumienia i wyznania a urzeczywistnieniem tego prawa w życiu. W rzeczywistości polityka wyznaniowa Republiki Białoruś – jak odnotowano w rozprawie – jest ukierunkowana na szeroką współpracę z prawosławnym Egzarchatem Białoruskim Patriarchatu Moskiewskiego. Równocześnie aktywność kościelna i ekumeniczna innych Kościołów i Wspólnot kościelnych w tym kraju pozostaje mocno ograniczona (s. 114).

Za cenne należy też uznać uwydatnienie w rozprawie ważnego faktu w relacjach katolicko-prawosławnych, a mianowicie decyzji Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego z 16 grudnia 1969 r. o dopuszczeniu w szczególnych przypadkach do sakramentów świętych katolików zamieszkujących tereny Związku Radzieckiego (s. 193). Można jedynie dodać, że pod koniec 1986 r. Synod Kościoła rosyjskiego wycofał się ze swojej wcześniejszej decyzji, wskazując na odmienną sytuację katolików w dzisiejszej Rosji oraz potrzebę rozwiązania tej kwestii na forum wszechprawosławnym.

W całości recenzowana praca stanowi interesujące, twórcze i dojrzałe naukowo opracowanie zagadnienia ekumenizmu w Białorusi po Soborze Watykańskim II. Uważna lektura pracy pozwala stwierdzić, że główny cel rozprawy został w pełni zrealizowany.

Obok wspomnianych wyżej zalet rozprawa posiada także pewne braki. W związku z tym chciałbym zwrócić uwagę na trzy kwestie szczegółowe, które wymagają wyjaśnienia lub doprecyzowania.

(1) Korekty (doprecyzowania) wymaga zdanie, w którym Doktorant zdaje się utrzymywać, że ofiara eucharystyczna jest „powtórzeniem” ofiary Chrystusa (s. 163). Tymczasem w czasie Mszy św. mamy do czynienia z uobecnieniem ofiary Chrystusa, a nie z jej powtórzeniem (por. LG 28; KKK 1362).

(2) W rozdziale czwartym rozprawy Autor wskazuje na trudności i napięcia w relacjach między katolikami i prawosławnymi w Białorusi na początku lat 90-tych ubiegłego wieku. Trudności te – jak stwierdza Doktorant – miały być spowodowane „bezpośrednim poparciem przez Watykan Kościoła greckokatolickiego w Ukrainie” (s. 187). Wydaje się, że takie stwierdzenie nie do końca oddaje złożoność przywołanej kwestii i może być postrzegane jako dyskusyjne.

(3) W końcu można zapytać, jak należy rozumieć stwierdzenie Doktoranta, że „działalność ekumeniczna wspólnot wyznaniowych w Białorusi uzależniona jest od wsparcia finansowego z zagranicy” (s. 241). Czy chodzi o to, że jeśli Wspólnoty chrześcijańskie w Białorusi nie otrzymają finansowego wsparcia z zagranicy, nie będzie w tym kraju możliwa żadna działalność ekumeniczna?

Podsumowując, należy podkreślić, że powyższe uwagi nie kwestionują wartości rozważań zawartych w rozprawie, które oceniam pozytywnie.

Zagadnienia do dyskusji

(1) W rozdziale czwartym rozprawy – w nawiązaniu do stanowiska uczestników IV Europejskiego Forum Katolicko-Prawosławnego, które odbyło się w czerwcu 2014 r. w Mińsku – Autor stwierdza, że „białoruskie doświadczenie w zakresie kontaktów Kościoł – państwo i dialogu międzywyznaniowego jest godne bycia wzorem dla wielu

krajów w Europie i na świecie” (s. 207). Czy Doktorant podziela tę opinię? Czy da się wyróżnić pewne cechy właściwe dla ekumenizmu w Białorusi w odróżnieniu od tego rodzaju aktywności realizowanej w Polsce lub w innych krajach w Europie? Jak Doktorant ocenia dotychczasowe wysiłki ekumeniczne Kościołów i Wspólnot kościelnych w Białorusi?

(2) Dokumenty Kościoła katolickiego na temat ekumenizmu zwracają uwagę na duże znaczenie formacji ekumenicznej duchownych i wiernych świeckich. Praktyczne wskazania w tej sprawie zostały zawarte między innymi w dwóch dokumentach Papieskiej Rady do Spraw Jedności Chrześcijan: *Dyrektorium w sprawie realizacji zasad i norm dotyczących ekumenizmu* (1993) oraz *Ekumeniczny wymiar formacji pastoralnej* (1998). Jak przebiega w Białorusi recepcja zawartych w przywołanych dokumentach wytycznych w sprawie formacji ekumenicznej? Czy i na ile aspekt ten znalazł wyraz w *Statutach Synodu Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej, Diecezji Pińskiej i Witebskiej* (2002)?

6. Wniosek końcowy

W ostatecznej ocenie należy stwierdzić, że recenzowana praca doktorska posiada dużą wartość naukową. Stanowi oryginalne, kompleksowe i twórcze opracowanie interesującego i ważnego zagadnienia ekumenizmu w dzisiejszej Białorusi. Rozprawa poszerza dotychczasową wiedzę w zakresie poruszanej tematyki i wnosi wkład do naukowego poznania badanego problemu. Praca zawiera ustalenia, które mogą być przydatne w praktyce pastoralnej na drodze realizacji idei ekumenicznych w Białorusi. Udało się to osiągnąć Doktorantowi poprzez wykorzystanie literatury polskiej, białoruskiej i rosyjskiej. Lektura pracy pozwala stwierdzić, że Autor wykazał się dobrą znajomością badanego zagadnienia oraz umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Odnotowane w recenzji usterki nie umniejszają walorów naukowych i poznawczych rozprawy.

Wobec powyższego stwierdzam, że recenzowana praca tak pod względem merytorycznym, jak i formalnym spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim i kieruję do Rady Naukowej Uniwersytetu Opolskiego wniosek o dopuszczenie ks. mgra Vitalija Burko do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

